

Олександр Скоков

**ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО
І РАННЬОМОДЕРНОГО ОСТРОГА НА СТОРІНКАХ
ЗБІРНИКІВ «ОСТРИГ НА ПОРОЗІ 900-РІЧЧЯ»**

У статті аналізуються матеріали науково-красназничих конференцій та матеріали Острозьких конференцій «Остриг на порозі 900-річчя», які стосуються історії міста вищезазначеного періоду.

Ключові слова: *Острог, Острозька академія, оборонні споруди, архітектурні будівлі, торгівля, ремесло.*

Александр Скоков

**ИСТОРИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО И РАННЕМОДЕРНОГО
ОСТРОГА НА СТРАНИЦАХ СБОРНИКОВ
«ОСТРИГ НА ПОРОГЕ 900-ЛЕТИЯ»**

В статье анализируются материалы научно-краеведческих конференций и материалов Острожских конференций «Остриг на пороге 900-летия», которые касаются истории города вышеуказанного периода.

Ключевые слова: *Острог, Острожская академия, оборонительные сооружения, архитектурные здания, торговля, ремесло.*

Olexandr Skokov

**HISTORY OF MEDIEVAL AND EARLY MODERN OSTROH
IN PAPERS OF COLLECTIONS «OSTRIH INTO DOORSTEP
OF THE 900TH ANNIVERSARY»**

The article analyses materials of scientific Conferences of study of a region and materials of Ostrizkich's Conferences «Ostrih into doorstep of the 900th anniversary», which refers to history of town of appointed period.

Key words: *Ostroh, Ostroh academy, defensive works, architectural buildings, trade, crafts.*

Політичні зміни в СРСР на зламі 1980-х – 1990-х рр. принесли із собою суперечливі перетворення, що заторкнули всі сторони життя радянського суспільства. Лібералізація радянського суспільства сприяла активізації історичної науки внаслідок посла-

блення партійного контролю над нею. Відбувалося пожвавлення краєзнавчого зацікавлення своїм минулим, що знайшло свій вияв у проведенні наукових конференцій як в Острозі, так і в інших містах України.

Як зазначав М. П. Ковальський в передмові до першого випуску матеріалів науково-краєзнавчих конференцій, розпочалися вони в місті 15 вересня 1990 р. під гаслом «Остріг на порозі 900-річчя». Після першого такого заходу, було проведено ще вісім подібних конференцій. Зокрема, доповіді I-III науково-краєзнавчих конференцій були видані двома збірниками в 1992 р., виступи IV конференції побачили світ в 1993 р. У 1994 р. видруковано доповіді V науково-краєзнавчої конференції. 1995 р. було проведено і тоді ж видано збірник VI Остриської конференції. VII-IX Остриські конференції «Остріг на порозі 900-річчя» проводилися в 1996-1998 рр., тоді як збірник до них вийшов у світ в 2000 р., який був ювілейним для міста.

Необхідно також відзначити їхню характерну особливість – матеріали трьох перших науково-краєзнавчих конференцій стосувалися не лише Острога чи Острожчини, а й, за словами Миколи Павловича, охоплювали історичну територію – старослов'янську Волинь [12, с. 6]. Загалом, як і перші науково-краєзнавчі конференції розбивалися на сімнадцять тематичних груп [11, с.7], так і наступні містили не набагато меншу кількість проблем. Зважаючи на це, варто зазначити, що абсолютна більшість відомостей, що міститься в цих краєзнавчих доповідях або ж дуже побіжно, або ж взагалі не стосується історії Острога. Приймаючи це до уваги, нами розглядалися лише ті тексти «конференційних» збірників, в яких міститься найбільш значуща на наш погляд інформація.

Переходячи безпосередньо до висвітлення середньовічної і ранньомодерної історії міста, що знайшла своє відображення на сторінках збірників до матеріалів I-III науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя», варто вказати на доповідь І. Грицюка під назвою «Соціально-економічний розвиток Острога в другій половині XVI століття». Автор, зокрема, розглядає причини економічного зростання міста, до яких відносить наступні: зручне розташування Острога – на перетині торгових шляхів та біля підніжжя неприступного замку, надання місту в кінці XV на початку XVI ст. ряду привілеїв, особливо магдебурзького права в 1528 р. (хоча документ про надання магдебургії Острогу в 1585 р.

був введений М. Ковальським до наукового обігу ще в 1982 р.) [Див: 10], а також постійну турботу про місто Костянтина-Василя Острозького [4, с. 54].

Населення Острога в кінці XVI ст. дослідник оцінює в 7 тис. чоловік. Порівнюючи цей показник із тогочасними середньоста-тистичними містами (в яких жило 2 – 3 тис. чол.), автор доповіді відносить Острог до найбільших міст середньовічної України, оскільки більшими за нього були лише Львів (18 тис. чол.), Київ (15 тис. чол.), а також Біла Церква та Кам'янець (по 10 тис. чол.).

Жителів міста І. Грицюк поділяє на три групи – верхівку, поспільство та на безправні і малоіміщі низи, із зазначенням їхньої ролі в житті Острога. Разом з тим, автор вказує і на те, що населяли місто жителі непідлеглі міській владі, а саме – козацтво, шляхта та духовенство.

Строкатість національного складу Острога виявлялася в тому, що українців в ньому проживало біля половини, однак їхня кількість неухильно зменшувалася через зростання частки польського населення, яка в кінці XVI ст. сягнула 2 тис. чол., або 28%. До інших етнічних груп, які склали вагомий прошарок населення, дослідник відніс євреїв – 17% та татар, яких у Острозі проживало три сотні [4, с. 55].

Торкається у своїй доповіді автор і розвитку ремесла, зазначивши зростання кількості ремісників у місті із 138 чол. у 1577 р. до 552 чол. у 1635 р. та порівнявши цей показник із іншими містами України, а також перелічивши спеціалізацію острозьких ремісників, які були об'єднані в 16 цехів. І. Грицюк також зазначає, що поряд із домінуванням середньовічних форм виробництва, в економіці Острога в другій половині XVI ст. з'являються нові явища, адже з 1580 по 1620 рр. в місті діяла «мануфактура-папірня», де застосовувалися найпростіші машини [4, с. 55].

Відображається в роботі автора і торговельне життя Острога, адже він висвітлює як зовнішню, так і в значно меншій мірі, й внутрішню торгівлю міста. Розкриваючи перший аспект цієї проблеми, І. Грицюк описує її як через проведення в Острозі ярмарок св. Онуфрія, зимового Миколи та Йордану, так і через відвідання міста іноземними купцями із сусідніх країн. Короткі ж відомості про внутрішню торгівлю представлені згадкою про місцеві базари та покровительську діяльність К.–В. Острозького, що сприяла торговельному життю міста [4, с. 56].

В іншій доповіді кандидата архітектури П. Ричкова під назвою «Католицькі храми та монастирі Острога» висвітлюється архітектурна спадщина міста. Автор зазначає, що після Люблінської та Берестейської унії в Острозі значно посилювався вплив католицизму, який в свою чергу матеріалізувався в храмовому та монастирському будівництві.

П. Ричков, зазначаючи про те, що Успенський парафіяльний собор був першим католицьким храмом міста, порушує питання часу його побудови. Автор вважає, що зведення собору у «пригородку» (окольному замку), який був зайнятий під забудову ще в давньоруські часи, однозначно свідчить про давню історію споруди. Разом з тим дослідник наголосив на тому, що точних відомостей про дату спорудження будівлі не збереглося. Піднімаючи питання виникнення споруди та відносячи цю подію до 1442 р., П. Ричков наводить думки щодо цього питання інших істориків, зокрема А. Перлштейна, М. Максимовича та Н. Теодоровича про те, що цей собор був перебудований із давньої Пречистенської церкви, а також Я. Гофмана, що відносив будівництво собору до 1425 р. Разом з цим, П. Ричков зазначає, що не можна виключати того, що цей собор будувався з самого початку як католицький храм (судячи з обрису вітваря та старовинної іконографії), але не раніше кінця XVI – початку XVII ст. на місці колишньої дерев'яної православної церкви [16, с.17].

Піднімаючи питання функціонування в Острозі неіснуючого в наш час ансамблю єзуїтського монастиря, до якого входили костел, корпуси келій та колегіум, автор вказує на те, що це була чи не найбільша за фізичними розмірами католицька споруда в Україні XVII – XVIII ст.

Будівництво єзуїтського костелу та колегіуму на його думку розпочалося в 1624 р. В 1636 р. костел було побудовано, тоді як колегіум добудовувався ще і в 1648 р., коли містом вже володіли козаки [16, с.18 – 19]. П. Ричков зазначає також, що до колегіуму прилягав порівняно невеликий католицький храм та відкидає думку Ореста Левицького про його перебудову із старої православної церкви, через винятково католицький характер побудови храму [16, с. 20]. Заперечує він також одноосібне авторство єзуїтського ансамблю, яке приписують Бенедикту Моллі, аргументуючи свою думку повідомленням польського дослідника Є. Пашенди про віднайдення в Римі декількох проектів колегіуму в Острозі, підпи-

саних іншим відомим архітектором – Джакомо Бріано. Звідси П. Ричков припустив, що Б. Моллі міг бути лише виконавцем задуму свого більш досвідченого колеги [16, с. 20].

О. Халецький у своїй доповіді «Остріг і Реформація» висвітлює прояви в Острозі нових для тогочасної України загальноєвропейських віянь. До них автор відносить нову архітектуру міста, а саме – замкові стіни і башти 1521 р., герб міста 1522 р. та портретну галерею князів Острозьких, створену в 1530-х рр. майстрами школи Л. Кранаха при краківському дворі [20, с. 82].

Поширенню «ренесанс-реформаційних» рухів в Острозі, на думку автора, сприяло складне соціально-політичне і релігійно-ідеологічне становище краю [20, с. 82], яке насамперед проявлялося, як можна зрозуміти із тексту, через часту зміну власників міста.

О. Халецький також зазначає, що реформаційні рухи відобразилися на діяльності Острозької академії, оскільки книга Нового Завіту 1580 р. була призначена не для церковного вжитку, а для читання широкими колами населення. До інших проявів Реформації в Острозі автор відносить те, що зразком для першого у вітчизняній літературі покажчика «Собрания вещей нужнейших» була кальвініська Берестейська Біблія 1563 р. і Новий Завіт М. Чеховича 1577 р. Сприяли новим віянням в Острозі також «нонанадорист» Мотовило, який написав відповідь П. Скарзі на його антиправославний твір «Про єдність церкви Божої» на доручення В.–К. Острозького, активна діяльність А. Римші та ректорство в Острозькій академії в 1594 – 1598 рр. Кирила Лукаріса – «відомого провідника кальвініських впливів» [20, с. 82].

В іншій своїй доповіді, вміщеній у цьому ж збірнику, О. Халецький зазначає, що Острозька академія використовувала «реформаційні способи організації школи, вченого гуртка, тексту у виданнях, прийомів мислення, запозичувала як окремі ідеї і аргументи, так і цілі блоки реформаційної ідеології» [19, с. 85]. Разом з тим, автор зауважує, що для цього навчального закладу, як і для усієї української духовності XVI – XVII ст., була характерною грекофільська та латинофільська орієнтації, які в ній перебували в нерозривній єдності, але все ще з переважанням грекофільства.

Третя доповідь цього ж дослідника під назвою «Остріг як центр культурного універсалізму XVI ст. в Україні» стосується в першу чергу опису діяльності Острозької академії. В цій роботі

О.Халецький перелічує діячів цього навчального закладу, при чому Мотовило у нього за релігійними поглядами вже не нонанадорист, а аріанин. Острозьку академію називає тримовним слов'яно-греко-латинським колегіумом, що «побудований на досягненні реформаційної, а ще вірніше контр-реформаційної, єзуїтської педагогічної думки». Як і в одній із своїх попередніх статей під назвою «Остріг і Реформація», зазначає вплив протестантських видань на перші видання острозької друкарні [21, с. 87].

Торкається в своїй роботі автор і видання Острозької Біблії, називаючи джерела, за якими вона створювалася та зазначивши, що її видання «слов'янською» мовою було викликане не тільки культурно-визвольною боротьбою в Україні, але й свідчило про більш широкі задуми та завдання – не лише суто українські або руські (Україна, Білорусія, Московщина), а й навіть так звані сарматські (Україна, Польща, Білорусія, Литва, Московщина) [21, с. 87]. Разом з тим, дослідник припускає, що у 1580-х рр. головним завданням осередку було створення православного патріархату з центром в Острозі, а з 1590 р., по мірі загострення боротьби навколо Берестейської унії, національно-визвольні аспекти в її діяльності зростають та стають визначальними. Наголошує О. Халецький і на типі духовності, який тут було створено, зазначивши, що він був не «старосвітським, візантійсько-християнським», а європейським «ренесансреформаційним» [21, с. 88].

Разом з тим, варто звернути увагу на те, що ці три доповіді одного автора, які вказують на значні прояви реформаційних впливів в Острозі, не знайшли свого подальшого вияву в серйозних історичних студіях. Це, зокрема, стосується як монографії І. Мицька про Острозьку академію [Див.: 13], яка побачила світ ще до виходу І-ІІІ науково-красназничих збірників, так і ґрунтового дослідження В. Ульяновського, в якому не знайшли свого відображення (як і до речі в праці І. Мицька) реформаційні віяння таких масштабів в Острозькій академії, як про це твердив О.Халецький [Див.: 18]. Більше того, в книзі В. Ульяновського не має також інформації і про вагомість тих «задумів і завдань», в тому числі і про створення православного патріархату в Острозі, як про це писав автор «конференційних» доповідей.

У збірнику до ІV науково-красназничої конференції Я. Ісаєвич в короткій доповіді під назвою «Острозька Академія як «слов'яно-греко-латинський» заклад», зазначає про те, що тримовність, тоб-

то знання гебрайської, грецької та латинської мов ще з ранньохристиянських часів було ознакою справжньої освіченості. Далі відомий вчений зазначає, що визначення «тримовний колегіум» неофіційно застосовувалося і до «Острозької школи», однак набір трьох мов тут був іншим, адже якщо Острозька академія вважалася «греко-слов'яно-латинською», то західноєвропейські колегіуми були «гебрайсько-грецько-латинськими» [8, с. 56].

Разом з тим, Я. Ісаєвич говорить про те, що завдання даних освітніх закладів як в Західній Європі, так і в Острозі були аналогічними – вивчення трьох сакральних мов і видання на цій основі науково перевірених текстів Біблії. Далі автор доповіді зазначає, що назва «слов'яно-греко-латинська» школа відображала не так мови викладання, як загальну культурну орієнтацію – прагнення до синтезу слов'янської і візантійської спадщини зі здобутками культури латинського світу, тим більше, що синтезування східних і західних елементів властиве українській культурі на всіх етапах її розвитку. Проте саме у Острозі, на думку вченого, чи не вперше у Східній Європі було задекларовано інституційне забезпечення такого напрямку культурного розвитку [8, с. 56–57].

Продовженням розгляду історії католицьких споруд міста, на сторінках збірників науково-краєзнавчих конференцій, була доповідь о. Вітольда-Йосифа Коваліва, що стосувалася в основному парафіяльного костелу Успіння Пресвятої Діви Марії. В цій роботі автор висвітлює проблему виникнення культової будівлі, зазначаючи, що її початки сягають сорокових років XV ст. та пов'язує це із Флорентійською унією та прибуттям в 1440 р. в Острог митрополита Київського і цілої Русі Ізадора, який брав в ній участь та проголошення ним унії в місті. Звідси о. Вітольд-Йосиф Ковалів виводить появу костелу між 1440 і 1442 р., зазначаючи, що причинами побудови культової споруди було рішення Флорентійської собору про унію та привілей короля Владислава III про рівноправ'я православного та католицького віросповідань в Речі Посполитій, а не перехід Федора Острозького в католицизм [15, с. 57].

Коротко в своїй доповіді автор торкається й історії костелу розгляданого періоду, зазначаючи, що первинна його будівля була знищена в 1443 р. татарами разом з Острогом та його околицями. В 1452 р. під час чергової навали татар костел був залишений домініканцями, які ним володіли і біля 1490 р. він вже був руїною. Відновлення споруди припадає на 1582 р. при В.-К. Острозькому,

який його відбудував та віддав світським священикам [15, с. 58]. Згадуються в статті також «фундації та донації» на костел та існування при ньому школи і лікарні [15, с. 61].

Проблемі вигляду приміщення Острозької Академії присвячено коротку доповідь І. Мицька, в якій він зазначає, про те, що до наших днів не збереглося ні будівлі Острозької академії, ні навіть її описів, і що про першу «українську школу вищого типу» наявні лише згадки загального характеру [14, с. 112].

На основі таких джерел, як фрагмент в острозькому Букварі 1578 р., листів А. Болоньєтті, акту поділу міста 1603 р. та копії з витягу фундаційного акту, авторові вдалося дійти до наступних висновків. І. Мицько зазначає, що будинок академії був побудований між 1576 та 1578 рр. в окольному замку поблизу друкарні, близько 1583 р. до навчального закладу були добудовані якісь приміщення. Школа, на думку вченого, мала відносно багато будівель: сім кімнат, кухню та пекарню, які були дерев'яними. Обґрунтовуючи свою думку щодо матеріалу побудови приміщення академії, дослідник наводить два аргументи: якби кімнати були муровані, то на це мали б вказати люстратори, а також те, що з дерева були збудовані семи та десятиповерхові князівські палаци в дитинці та пригородку [14, с. 113–114].

Доповідь кандидата архітектури П. Ричкова під назвою «Початковий етап проектування та будівництва єзуїтського монастиря в Острозі» присвячена з'ясуванню проблеми авторства католицької культової споруди в місті, яка була піднята ним ще на попередніх конференціях, приурочених до 900-ліття міста. Насамперед автор роботи заперечує версію, що приписувала авторство єзуїтських споруд виключно Б. Моллі, ним же відкидалася і дата початку будівництва, що визначалася 1624 р. [17, с. 140].

П. Ричковим були висунуті власні версії до цих проблем, адже він у своїй доповіді початком будівництва вважав 1626 р., припускаючи що зведення будівлі могло затягнутися через відведення та звільнення необхідної земельної ділянки. Щодо побудови костелу і колегіуму, дослідником було зазначено, що в ньому по черзі брали участь принаймні чотири провідних орденських архітектори.

Наріжний камінь костелу за П. Ричковим було закладено суффраганом луцьким Франциском Заїрським 8 травня 1626 р. Проте автором початкового етапу будівництва був італійський архітектор Себастьян Браун, який встиг майже повністю виконати фундамент-

ні роботи споруди, але вже на цій стадії будівництва викликав незадоволення своєю роботою у Анни-Алоїзи. До причин, які зумовили невдоволення князівни роботою архітектора, автор доповіді відносить як сам план костелу, так і його розташування, що робило неможливим втілення початкового задуму із створення найбільшого на українських землях архітектурного католицького ансамблю.

На зміну С. Брауну прибув Джакомо Бріано, який пропрацював над будівлею півтора року, створивши п'ять проектних планів та не доставши ні в одному з них схвалення Анни-Алоїзи, був відкликаний до Риму. До причин від'їзду архітектора П. Ричков відносить великі матеріальні витрати, які були необхідні для реалізації його задумів та сам характер будівничого – некомунікабельність, сварливість, горячковитість та ін. [17, с.142]. Після від'їзду Д. Бріано над зведенням костелу працював муратор та архітектор Мацей Маїк, який обмежувався, на думку П. Ричкова, виконанням робіт, котрі були раніше узгоджені із фундаторкою. Зрештою в кінці 1633 – на початку 1634 рр. в Острог приїжджає Бенедикт Моллі, якому за словами дослідника можна приписати авторство остаточно реалізованого варіанту колегіуму, а також завершення будівництва раніше розпочатого костелу [17, с. 142].

У збірнику до V науково-краєзнавчої конференції, була поміщена спільна доповідь Г. Ф. Марискевич і Т. Г. Марискевич під назвою «Остріг – провідний осередок освіти на Україні в II пол. XVI століття», в якій висвітлюється діяльність культурно-освітнього осередку в місті. Щодо Острозької академії, то автори роботи, зазначаючи про час її заснування, який відносять до 1576 р. та перелічуючи викладачів, які в ній працювали, окремо зупиняються на Г. Смотрицькому та його творах – «Ключі царства небесного...» та «Календарю римську новому», де коротко подають релігійні погляди першого ректора згаданого навчального закладу [11, с. 91–92].

Звертають увагу у своїй роботі дослідники як на Острозьку Біблію, зазначивши її вплив та вагомість, так і в значно меншій мірі й друкарю, вказавши на загальну кількість видань, які були в ній випущені та підкресливши, знову ж таки, значення й цієї установи [11, с. 94].

Різним аспектам історії Острога присвячена доповідь В. Яременка, що охоплює як давньоруський так і ранньомодерний час існування міста. Якщо охарактеризовуючи перший часовий проміжок, автор роботи зупиняється в основному на проблемі з'ясування

власника Острога [22, с. 180], то пізніший час в діяльності міста, присвячений висвітленню чинників, що сприяли його розвитку. До них автор доповіді відносить як побудову оборонних споруд [22, с. 181], так і протегування ремеслу і торгівлі міста великим князем литовським Олександром та його власниками – родиною Острозьких [22, с. 181].

На сторінках збірника VI-ї Острозької конференції у доповіді В. Атаманенка висвітлюється адміністративне значення Острога у другій половині XVI ст. Підкресливши вагомість міста в цей період, автор зазначає про функціонування тут замкового суду, юрисдикція якого поширювалася на всю Острожчину, а також ведення в ньому актових книг, в яких фіксувалися не лише судові справи, а й як припускає В. Атаманенко, різноманітні майнові документи шляхти, що володіла маєтками в південно-східній Волині [1, с. 8]. Аргументує свою думку автор тим, що Острог, маючи найміцніші укріплення в регіоні, при частих нападах татар, постійних шляхетських сутичках та віддаленістю від повітового центру міг забезпечити додаткові гарантії зберігання найбільш цінних для шляхти майнових документів.

Проблемі як хімічного виробництва, так і розгляду економічного життя в Острозі загалом, присвячена доповідь доктора хімічних наук О. Заречнюка. Автор роботи вказує на те, що в сучасному розумінні слова, хімічного виробництва в місті існувати не могло, проте все ж діяли цехи, робота яких була пов'язана із цією галуззю.

Дослідником було зазначено, що Острог у XVI – XVII ст. був визначним промисловим центром, в якому особливого розвитку набули такі виробництва як чинбарство і кушнірство (дублення шкір та вичинка хутра), які в повній мірі можна віднести до хімічних. До них же О. Заречнюком було віднесено виготовлення «чорної кераміки» і пороху в місті [5, с. 77–78].

Продовжуючи висвітлення піднятої теми, дослідник зазначає про існування в Острозі шпиталю, при якому діяла одна з перших в Україні аптек, працівники якої мали бути обізнані з хімією, оскільки фармацевтика завжди була галуззю цієї науки [5, с. 78]. До інших видів хімічних виробництв О. Заречнюк відніс також виробництво паперу та деревообробні ремесла в місті.

О. В.-Й. Ковалів у своїй доповіді під назвою «Єзуїти в Острозі» коротко охарактеризував діяльність цього католицького ордену в місті через висвітлення історії таких установ, як Острозький колегіум, Collegium Nobilium, тобто шляхетський колегіум, бібліотека

та аптека [9, с. 85–87]. Подаючи існування зазначених закладів як дітищ єзуїтів, автор прагне звернути увагу читачів на те, що в діяльності єзуїтського ордену далеко не завжди були тільки негативні наслідки для українського населення. Як ще один аргумент для підтвердження своєї позиції В.-Й. Ковалів наводить факт навчання в орденських освітніх закладах таких відомих діячів, як М. Смолицький та П. Могила [9, с. 87–88].

В. Яремчук у доповіді «Актуальні питання соціально-економічного розвитку середньовічних міст України (15 – 17 ст.)» висловлює думку, що при вивченні історії Острога необхідно враховувати наукові здобутки середньовічної урбаністики інших міст України, аргументуючи це тим, що більшість досліджень волинського міста представлена науково-популярними працями [24, с. 242].

В цьому ж ключі автор доповіді відзначає творчу спадщину професора Львівського університету Ярослава Кіся (1918 – 1986), яка представлена історією міст Західної України пізнього Середньовіччя та відзначає «концептуальні висновки і положення», які, на думку В. Яремчука, представляють наукову вартість також і для дослідників Острога [24, с. 242].

Автором доповіді до проблем, які, зокрема, розроблялися Я. Кісем і які могли б бути корисними для дослідження волинського міста, було віднесено питання співвідношення ремесел, торгівлі і сільського господарства [24, с. 242], «феномен» міських сіл [24, с. 243] та дискусійну проблему причин занепаду міст в XVII ст. на території Речі Посполитої [24, с. 243–244].

На завершення В. Яремчуком була зазначена важливість вивчення і інших аспектів історії Острога, загальні методологічні засади яких були вироблені в монографіях М. Владимирського-Буданова, О. Барановича, В. Кабузана, А. Рашина та Я. Кіся, і які стосувалися, зокрема, динаміки зміни соціального і національного складу, встановлення джерел поповнення острозького міщанства, правового становища жителів Острога та ін. [24, с. 244].

У збірнику, який містить матеріали VII – IX Острозьких конференцій, була вміщена доповідь М. Близняка, присвячена висвітленню Острозької академії в працях Івана. Огієнка. Автор зазначає, що відомий діаспорний історик відносить заснування «вищої школи в самому Острозі» до другої половини 1570-х рр. Розкриваючи ж особливості діяльності в ній вченого гуртка, еміграційний дослідник виділив такі напрями його діяльності: 1) підготовка бі-

блійного тексту до друку; 2) друкарська справа; 3) учителювання в академії; 4) полеміка проти наступу на православ'я католиків та уніатів; 5) переклад творів Святих Отців на церковнослов'янську мову з грецької; 6) друкування Богослужбових книг [3, с. 21].

Знайшло своє відображення у науковому доробку І. Огієнка за словами М. Близняка й функціонування острозької друкарні, яке тривало 35 років і протягом яких було видано 26 книг, в тому числі і Острозьку Біблію 12 серпня 1581 р. [3, с. 22]. В творчій спадщині відомого еміграційного дослідника містяться також відомості і про діяльність вчених, які працювали в академії – як греків так і українців, а також їх учнів, які в ній навчалися, а згодом стали відомими персонами. Зазначається в науковому доробку І. Огієнка значення Острога та Острозької академії як культурно-освітніх центрів [3, с. 22–23]. Разом з тим, після наведених вище поглядів діаспорного історика, необхідно відзначити характерну особливість творчої спадщини І. Огієнка, що яскраво виражається в конфесійній заангажованості візії діаспорного дослідника, і яка звичайно ж, вповні проявилася і у висвітленні ним діяльності як Острозької академії, так і наукового гуртка й друкарні в місті.

Торговельній справі в Острозі присвячена доповідь В. Яременка, в якій автор припускає про ймовірність меншої регламентації цього економічного аспекту в житті Волинських Афін порівняно з іншими містами. Для аргументації своєї думки, дослідник, окрім зазначення про постійне протегування торгівлі Острога його власниками, говорить також про те, що ще з часів Вітовта, острожани мали право на безмитне перевезення коломийської солі через королівський замок Кременець. Крім того, торговельній справі в місті, як вважає дослідник, сприяло покровительство владики Луцького та Острозького Іони Борзобагатого-Красенського і той факт, що розмір мита в приватних князівських митницях та торгових дорогах був у двічі меншим ніж у державних [23, с. 161].

Разом з тим, незважаючи на наведені вище аргументи про кращі умови розвитку торгівлі в Острозі, це припущення В. Яременка не знайшло свого продовження в подальших історичних дослідженнях (попри те, що автор доповіді висунув його, спираючись на актові джерела). Відомий урбаніст – А. Заяць в статті, яка, була вміщена в збірнику «Острозької давнини», і яка стосувалася економічного розвитку Острога XVI – першої половини XVII ст., лише коротко згадує про пільгове ведення торгівлі міщанами [6,

с. 35]. В його ж монографії присвяченій урбанізаційним процесам на Волині, взагалі відсутня будь-яка інформація про особливе економічне становище міста [Див.: 7].

Доповідь В. Берковського під назвою «Архітектура Острога XVI-XVII ст.: історія і топографія» висвітлює як оборонну систему міста, так і побіжно й будівлі, які в ній перебували. Початок кам'яних оборонних споруд в Острозі автор відносить до першої половини XV ст., зазначаючи, що це було зумовлено розвитком вогнепальної зброї і недовговічністю дерев'яних будівель. Першою такою спорудою В. Берковський вважає Вежу муровану, обгрунтовуючи свою позицію тим, що в акті поділу 1603 р. ця захисна будівля так і називалася – Вежа Мурована, тоді як на той час серед замкових споруд Острога було вже багато мурованих будівель. Звідси дослідник виводить, що сама назва споруди говорить про те, що це була перша кам'яна будівля замку [2, с. 168]. Подальша ж характеристика цієї споруди зводиться автором до зазначення ним її будівництва в чотири етапи з другої половини XIV до початку XX ст. із коротким їх описом та віднесення її за стильовими особливостями до «ранньоготичного стилю».

Богоявленська церква за В. Берковським почала зводитися в середині XV ст. Василем Федоровичем Острозьким (Красним). Архітектурні особливості цієї споруди склалися в результаті двох основних будівельних етапів. До першого з них дослідник відносить зведення в XVI ст. цегляної церкви з кам'яним різьбленим декором, тоді як до другого, який він датує 1521 р. – вбудування її до загальної оборонної системи замку, шляхом потовщення північної стіни до 2,8 м. Зазначає В. Берковський також про поєднання в ній традицій готики та давньоруського зодчества [2, с. 168].

Далі дослідник доволі багато уваги приділяє Новій Башті, проте, разом з тим, наведена ним інформація про цю будівлю стосується в основному конструктивних особливостей цієї споруди [2, с. 169].

Повертається автор роботи і до питання заміни дерев'яної стіни замку на кам'яну, вважаючи, що це сталося у першій половині XVI ст. та зазначаючи, що вздовж південного оборонного муру була розташована низка дерев'яних будівель житлово-господарського комплексу. Як і в попередніх випадках, В. Берковський відмітив те, що незважаючи на вплив західних форм архітектури, через постійне ускладнення захисного комплексу, у плануванні замку відчувається давньоруська будівельна традиція [2, с. 169].

Коротко в своїй доповіді В. Берковський описує Пригородок, міську площу та єзуїтський колегіум, зазначивши, що він вважався одним із найбільших колегіумів Західної Європи. Згадає дослідник також синагогу з вищою єврейською школою «Бет Ешіва» та Троїцький монастир із «т.з. шпиталем» [2, с. 169–170]. Вказує В. Берковський на нове посилення оборонної здатності Острога у XVII ст., шляхом побудови навколо міста стіни з вісімнадцятьма баштами. Коротко зупинившись на двох з них, а саме – на Луцькій і Татарській, автор вважав, що найунікальнішим в цих спорудах є поєднання функцій захисної башти і брами. Стверджував дослідник і про вагомість Острога як релігійно-православного центру Волині, аргументуючи свою думку тим, що на початку XVII ст. тут знаходилося сім православних церков [2, с. 170].

Таким чином, незважаючи на різний рівень доповідей, що були вміщені в краєзнавчих збірниках «Остріг на порозі 900-річчя» вони, все ж таки, справили позитивний вплив на розвиток краєзнавчих досліджень. Не дивлячись на те, що окремі з них, як було показано вище, не знайшли свого продовження з піднятої ними тематики не тільки в поточних, а й в подальших історичних студіях, острозькі краєзнавчі конференції, були кроком вперед, оскільки сприяли активізації як краєзнавчих досліджень, так і на поступу Острогiani в цілому.

На їхніх сторінках знайшли своє відображення різні сторони середньовічної та ранньомодерної історії міста. Відомості, що містяться про Острог, можна умовно поділити на три окремі блоки, які висвітлюють економічне життя, архітектурну спадщину та діяльність в ньому культурно-освітнього осередку. У цих краєзнавчих збірниках можна знайти інформацію про заняття острожан ремеслом, торгівлею та етно-демографічну ситуацію в місті. Йдеться також й про існування в Острозі оборонних споруд. Спеціальну увагу в збірниках приділено Острозькій академії XVI – XVII ст.

Джерела та література:

1. Атаманенко В. Остріг в Адміністративному устрої Волині II пол. XVI ст. / Атаманенко В. // Матеріали VI Острозької конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1995. – С. 8–11.

2. Берковський В. Архітектура Острога XVI – XVII ст.: історія і історіографія. / Берковський В. // Матеріали VII – IX Острозької конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 2000. – С. 167–170.

3. Близняк М. Острозький освітньо-культурний осередок XVI – XVII ст. в працях І. Огієнка. / Близняк М. // Матеріали VII – IX Острозької конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 2000. – С. 20–23.

4. Грицюк І. Соціально-економічний розвиток Острога в другій половині XVI століття. / Грицюк І. // Матеріали I – III науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя» час. I. – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина», 1992 р. – С. 54–56.

5. Заречнюк О. Виробництва, пов'язані із хімією, на теренах Острожчини в XVI – XVII ст. / Заречнюк О. // Матеріали VI Острозької конференції «Остріг на порозі 900 – річчя». – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1995. – С. 77–78.

6. Заяць А. Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст. / Заяць А. // Острозька давнина. Науковий збірник. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – Вип. 1. – С. 32–35.

7. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / Заяць А. – Львів : Добра справа, 2003. – 206 с.

8. Ісаєвич Я. Острозька Академія як «слов'яно-греко-латинський» заклад / Ісаєвич Я. // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900 – річчя». – Остріг: Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1993. – С. 56–57.

9. Ковалів В. – Й. Єзуїти в Острозі. / Ковалів В.-Й. // Матеріали VI Острозької конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1995. – С. 82–88.

10. Капраль М. Магдебурзький привілей місту Острогу 1585 р. // Острозька академія XVI – XVII століття. / редкол.: І. Пасічник (голова), П. Кралюк, А. Атаманенко та ін. – Острог : Видавництво Національного університету Острозька академія, 2011. – С. 214–216.

11. Марискевич Г. Ф., Марискевич Т. Г. Остріг – провідний осередок освіти на Україні в II пол. XVI століття. / Г. Ф. Марискевич, Т. Г. Марискевич. // Матеріали V науково-краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900 – річчя». – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1994. – С. 87–95.

12. Матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя» (1990 -1992 рр.). – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина», 1992. – Ч. 1. – 131 с.

13. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636) / І. Мицько. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.

14. Мицько І. Як могли виглядати приміщення Острозької Академії. / Мицько І. // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900 – річчя». – Остріг : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1993. – С. 112–114.

15. О. Ковалів Вітольд – Йосиф. Острівський фарний костел XV – XX ст. м. Острог. / О. Ковалів В.-Й. // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції «Острів на порозі 900 – річчя». – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1993. – С. 57–61.

16. Ричков П. Католицькі храми та монастирі Острога. / Ричков П. // Матеріали I – III науково-краєзнавчих конференцій «Острів на порозі 900 – річчя» Частина друга. – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина», 1992. – С. 16–21.

17. Ричков П. Початковий етап проектування та будівництва єзуїтського монастиря в Острозі. / Ричков П. // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції «Острів на порозі 900 – річчя». – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1993. – С. 140–142.

18. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків / В. Ульяновський. – К. : ВД «Простір», 2012. – 1370 с.

19. Халецький О. Епоха «Чорного мармуру» у вітчизняній духовності. Риси філософського обличчя Острівської Академії д.п. XVI – п. п. XVI ст. / Халецький О. // Матеріали I – III науково-краєзнавчих конференцій «Острів на порозі 900 – річчя» Частина друга. – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина», 1992. – С. 84–86.

20. Халецький О. Острів і Реформація. / Халецький О. // Матеріали I – III науково-краєзнавчих конференцій «Острів на порозі 900 – річчя» Частина друга. – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина», 1992. – С. 81–84.

21. Халецький О. Острів як центр культурного універсалізму XVI ст. в Україні. / Халецький О. // Матеріали I – III науково-краєзнавчих конференцій «Острів на порозі 900 – річчя» час. II. – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина», 1992. – С. 86–89.

22. Яременко В. До проблеми становлення Острога як середньовічного міста за джерельними матеріалами. / Яременко В. // Матеріали V науково-краєзнавчої конференції «Острів на порозі 900-річчя». – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1994. – С. 180–182.

23. Яременко В. Острозька «безмитна торгівля» за актовими джерелами XVI ст. / Яременко В. // Матеріали VII – IX Острівської конференції «Острів на порозі 900 – річчя». – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 2000. – С. 161–162.

24. Яремчук В. Актуальні питання соціально-економічного розвитку середньовічних міст України. / Яремчук В. // Матеріали VI Острівської конференції «Острів на порозі 900 – річчя». – Острів : Науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких, 1995. – С. 242–245.